

Kriza volje za obrazovanjem kao kriza kulture¹

Danas se pojmovima *kultura* i *obrazovanje* pridaje sve manja pažnja jer su ljudi sve manje kulturni i sve manje obrazovani. Za uočavanje razlike među pojmovima neophodno je prethodno njihovo znanje. Da um misli sebe, poznato je. Svedočenje o tome imamo ponovljeno na poslednjoj stranici Hegelove *Enciklopedije filozofskih nauka*. Kako to mesto razumeti, kao i razlog Hegelove odluke da tim tekstom završi svoje sistemsko delo – ostaje krajnje nejasno.

Možda se htelo reći da mišljenje koje čovek poseduje ne može da misli mišljenje. Sebe kao mišljenje može da misli samo Bog, a čovek može samo da misli smisao samoga sebe, da u izreci ispisanoj u hramu u Delfima *spoznaj samoga sebe*, shvati da on je samo čovek a ne bog.

S druge strane, možda je *biti istinski čovek isto što i biti istinski slobodan*, no to je po svemu sudeći nešto što je nadljudsko, i zato je Veliki Inkvizitor u pravu kad je spreman da, čiste savesti, Hrista osudi na drugu smrt jer je ljudima hteo doneti slobodu, nešto što je iznad njihove moći, nešto što ljudima i nije potrebno.

Sloboda je privilegija manjine, retkih pojedinaca. Masa ljudi, većina, što nadmeno stoji spram njih, sâma, sa slobodom ne može ništa započeti jer ne želi biti slobodna; a kuda vodi bekstvo od slobode, o tome je svojevremeno već pisao Erih From.

Međutim, koje su mogućnosti ljudskog mišljenja? Ono je uvek intencionalno, uvek usmereno na ono što je van njega. Kad izađe iz sebe, susreće se sa onim što ono nije sa svojim predmetom, a predmet je sve što može biti predmet mišljenja. Predmet je i *priroda* i *duh* i *njihov susret u kulturi* (koja se kao takva može odnositi spram prirode, čoveka i spram same sebe).

U tom smislu svako odnošenje jeste proizvođenje. Mišljenje proizvodi svet kojim se prevladava napetost uspostavljena između čoveka i prirode; taj svet jeste svet kulture. Kultura čuva sećanje o *prošlom* gradeći projekt *budućeg* i na taj način održava čoveka u sadašnjosti.

Proizvod kulture su artefakti koji su rezultat čovekovog umeća odnošenja spram materijala koji nalazi u prirodi ali i spram samoga sebe.

---

¹ Izlaganje na naučnom skupu *Nauka i stvarnost*, u sekciji: *Filozofija, obrazovanje i smisao moderne kulture*, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet Pale, 18. maj 2019.

Tako u prvi plan dospevaju *umeće* [oblikovanje, u smislu preobrazovanja stvari - *techne*] i *obrazovanje* [oblikovanje kao obrazovanje samoga sebe - *paideia*].

Kao što čoveka odlikuje svest o njegovom trajanju u vremenu, tako i kulturu čini skup njenih vremenskih metamorfoza, te vremenost čini bitnu komponentu kulture i u njemu se zbira svo ljudsko duhovno nasleđe koje se ne može samo od sebe trajno održavati u vremenu, već su neophodne procedure održavanja kulturnih proizvoda i vrednosti. Neophodan je sistem obrazovanja koji će omogućiti i obezbediti svesni izbor bitnih momenata znanja, njegovu predaju i način usvajanja.

Na taj način očuvavajući kulturu, obrazovanje je od kulture neodeljivo, kao što je kultura nezamisliva bez mogućnosti njenog prenošenja i očuvanja u dubinama čovekovog duha.

Nimalo slučajno, u rimsko vreme, obrazovanim, istinskim čovekom, pravim građaninom, činila je njegova kultura, kultura duše (*cultura animi*), kako govori Ciceron u *Tuskulskim besedama*. Reč je o skupu duhovnih vrednosti koje menjaju i stvaraju čoveka; obrazovan čovek je duhovno delo njegovog nastojanja da se na najviši način ostvari.

*

Sve ovo deluje poznato, samorazumljivo, neprotiv-rečno; ali, u naše vreme ne funkcioniše. Obrazovanje, njegov smisao i ciljevi, sve češće se dovodi u pitanje. Manifestacije ne-obrazovanosti sve su prisutnije i sve više daju osnovni ton svakodnevnom životu. Spram obrazovanja stoji ne-obrazovanje. Kako se dogodilo, i koji su to osnovni razlozi da su obrazovanje i ne-obrazovanje došli u ravnotežu?

Mi živimo u doba kraja obrazovanosti; kulturnog čoveka smenio je specijalista. Znanje kao takvo izgubilo je značaj i zaboravlja se da jedino obrazovanje garantuje budućnost. Ljudi su se okrenuli običnim, ne-zahtevnim stvarima; na ceni je obučavanje za jednostavne, rudimentarne poslove. Tako se dospelo u situaciju da se nevažne, trivijalne informacije proglašavaju za znanje.

Hteli to ili ne, svesno ili ne, ljudi su prinuđeni da čine izbor između obrazovanosti i ne-obrazovanosti, iako bi se moglo pomisliti (što je zapravo iluzija) da je sam taj izbor, po svojoj prirodi stvar čovekove slobodne odluke, budući da obrazovanje kao takvo nije samo posedovanje skupa određenih znanja, već, i određen odnos ka njima², određeno usavršavanje ličnosti i način življenja - posledica izbora i donete odluke.

---

² Čovek ne nastoji sve da zna, već ono što je bitno; samo mnogoznalaštvo ne uči mudrosti (Heraklit, B). Stvar je ne u zbrajanju mnoštva stvari, već u negovanju i razvijanju dohovnog iskustva koje nas menja i tako formira. A to podrazumeva da treba da dospemo do takvog znanja koje nam otvara prostor ka istini koja omogućava život u slobodi.

*

Obrazovanje nije nešto što bi bilo samo po sebi dato; do njega svaki pojedinac dolazi iz svoje početne ne-obrazovanosti, koja se može prevladati samo znanjima što ih daje škola kao vekovni čuvar tradicije. Ovde se pojam *škola* uzima u najširem smislu, kao kad se kaže za učenog čoveka da je školovan čovek. *Škola* obuhvata tako sve škole, univerzitete, biblioteke, muzeje, umetničke galerije, svima dostupan internet - drugim rečima sva mesta gde se nalaze uskladištena potrebna znanja za čovekovo samooblikovanje. Rezultat toga je da smo sa svih strana „zasuti“ najraznoražnijim „znanjima“, informacijama. Znanja su danas pristupačnija nego u svim dosadašnjim epohama kad je njihovo posedovanje bila retka i velika privilegija i kad se do njih moglo doći na retkim i za većinu ljudi nedostupnim mestima.

Zato, paradoksalno može izgledati to što su danas znanja sve pristupačnija, što se do njih sve lakše dolazi, te se bez poteškoća dospeva do kulturnih vrednosti čiji se veliki značaj često previđa i ne prepoznaje.

Uprkos svoj pristupačnosti znanja u naše vreme, uprkos tome što ona do nas danas mnogo lakše dolaze, jer živimo (ne našom zaslugom) na jednom višem civilizacijskom nivou no što je slučaj s ljudima ranijih epoha, svi smo mi po rečima nemačkog filozofa Eugena Finka (1905-1975) - *varvari*.

Razume se, ne varvari u prvobitnom smislu te reči, ne primitivci, kakvima su stari Grci videli druge narode, već, mi smo, po rečima Finka, moderni varvari, varvari našeg vremena³. Da bi se to razumelo, neophodno je promisliti našu volju za obrazovanjem, i pokazaće se, možda na naše iznenađenje, da put ka obrazovanju nikada nije bio težak kao danas⁴.

Kako se dospelo u ovako paradoksalnu situaciju? Šta nas je to odvelo s puta obrazovanja na stranputicu, u jedno duhovno stanje koje se pre može odrediti kao reduktivno, regresno stanje, sporedni put koji vodi unazad, u vreme pre doba procvata ideje i (ostvarenja) duha obrazovanosti?

*

Ako se nešto danas najviše uočava, i to u toj meri da prosto dominira stanjem svih stvari, onda je to izgubljenost ciljeva. Današnji čovek ne oseća potrebu da izađe iz sebe, da ne bude puki član nepregledne amorfne sive mase; on nema nikakve uzvišene ciljeve, nikakve projekte čiji bi okviri prevazilazili uske svakodnevne, prizemne namere. On teži samo onom čemu

---

³ Živimo na razmeđu klasične i „moderne“ kulture. Pod „modernom kulturom“ obično se misli stanje kulture danas koja i nije kultura, ali za to stanje nemamo adekvatan izraz. Ali, ako i nismo u stanju da nađemo pravu reč, u stanju smo da izazovemo pometnju terminološkom nepreciznošću. Vreme „moderne“ kulture vidim kao vreme novog varvarstva.

⁴ Fink, E.: *Zur Krisenlage des modernen Menschen*, Erziehungswissenschaftliche Vorträge. Hrsg. Von Franz-A. Schwarz. – Würzburg : Königshausen & Neumann, 1989, S. 136.

i sav ostali svet što ga okružuje i stoga kao i svi oko njega živi u ne-obrazovanosti.

Neimanje ciljeva povlači za sobom nepotrebnost znanja. Stvaraju se sve nove i nove potrebe, za koje nam ranija znanja više nisu potrebna. Za njihovo zadovoljenje ljudi se koriste novim znanjima/informacijama, i ona znanja koja su nekad razlikovala obrazovanog čoveka od ne-obrazovanog, slobodnog čoveka od varvarina sada su postala izlišna.

Ne treba posebno podsećati da Istorija počinje sa buđenjem svesti o slobodi. Stari Grci prvi su shvatili smisao, značaj i vrednost slobode; zato su oni mogli sebe i uzdići iznad svih, koji su u svom primitivizmu ostajali varvari, jer tek sloboda obrazovanja omogućuje maksimalno moguće usavršavanje ličnosti.

*

Obrazovanje kao proces formiranja čoveka jeste put iz zarobljenosti mitom, iz ne-istorije u istoriju, u oblast slobode gde vlada duh. To je put na kojem se napušta primitivno stanje i sa njim primitivni odnos spram sveta; primitivan čovek je varvarin jer njime još nije ovladao duh; ali, čovek našeg vremena je takođe varvarin, jer njime više ne vlada duh, koji je napustio svoje carstvo i ne može uticati na budućnost nacije i društva u celini, na sve aspekte ljudskoga života.

Neuvažavanje duha, kao i izrazita sumnja u sve teorije, postali su opšteprihvaćeni način odnošenja spram sveta života u naše vreme; tu se radi o namerom okretanju, udaljavanju od duha, kao moći koja određuje život, o odbacivanju ranije dostignutog iskustva, i njegovom zamenjivanju praktičnim znanjima u formi uskostručnih znanja. Tako dolazimo do možda moguće odgonetke i izlaza iz zapletenosti u probleme današnjeg odnosa kulture i njenih tranzitivnih formi.

*

Naspram „kulturnih ljudi“, koje odlikuje obrazovanje, u naše vreme nastupaju „specijalisti“⁵; reč je o učenim specijalistima za koje znanje nije

---

⁵ Analizirajući socijalne temelje kineske religioznosti i njen odnos spram privredne delatnosti u Kini, Maks Veber posebnu pažnju posvećuje i sistemu obrazovanja u Kini; on ističe kako je cilj obrazovanja bio uvek, u svim epohama, „kulturni čovek“ a ne „specijalista“ i da je „kulturni čovek“ osnova prestiža u raznim sistemima vlasti: feudalnom, teokratskom patrimonijskom [gde je sva vlast skoncentrisana u rukama jednog lica, vrhovnog vladara (autokratija) ili manje grupe ljudi (oligarhija)]. Veber podvlači da je u pozadini svih današnjih diskusija o osnovama sistema obrazovanja borba dva tipa čoveka: novog – „specijaliste“ i starog „kulturnog čoveka“, te da ta borba prožima sva unutrašnja kulturna pitanja. Videti: *Weber M. Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Religions-soziologische Skizzen. Einleitung. Der Konfuzianismus I, II // Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 41. Band. Heft 1. S. 1—87; Weber M. Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. (Zweiter Artikel). Der Konfuzianismus III, IV. (Schluß). Zwischenbetrachtung. Stufen und Richtungen der religiösen Weltablehnung // Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 41. Band. Heft 2. S. 335—421. Potom objavljeno prerađeno izdanje: Weber M. Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Einleitung, Teil I. Konfuzianismus und Taoismus. Zwischenbetrachtung // Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie. Band I. Tübingen, 1920. 9. Auflage, 1988 (GARS I). S. 237—573.*

elemenat obrazovanja, već oruđe u borbi za život. Za čoveka specijalistu na mesto obrazovanja stupa obučavanje; znanje više nema vrednost po sebi jer ne postoje ciljevi ka kojima bi se moglo usmeravati čovekovo delovanje.

Tokom skoro dva milenijuma, od vremena Platona pa do doba Prosvetiteljstva, imali smo tri velika pokušaja da se odredi smisao, cilj i svrha obrazovanja: u klasično doba Grka, u vreme Renesanse i u vreme nemačkog neoprosvetiteljstva. Za samo poslednja dva stoleća nastalo je mnoštvo pedagoških teorija i svaka od njih smerala je tome da bude i osnova obrazovnog projekta.

Nikada svet nije vrveo od tolikih reformatora obrazovanja koliko u naše vreme, ali, nikad nismo imali ni manje obrazovane reformatore obrazovanja od ovih današnjih koje ne odlikuje stručnost i znanje već društveni i politički položaj koji koriste za svoje lične interese unovčujući maglu od svog navodnog znanja kroz tzv. razne projekte usavršavanja obrazovnog sistema. I posle svake reforme sprovedene u poslednjih pedesetak godina svedoci smo da su obrazovni standardi sve niži a da je obrazovanih ljudi sve manje.

Bez obzira na sva nastojanja da nas ubede u ispravnost svog u suštini destruktivnog delovanja, savremeni reformatori obrazovanja, možda i nesvesno, opijeni sami sobom, iz svoje neobrazovanosti i svoga varvarstva, ne vide da samo klasičan kurs obučavanja (na čijem je prvom stepenu pasivno usvajanje znanja i potom, uz marljivo učenje, i svo vreme uvažavanje neprikosnovenog autoriteta nastavnika) jedino može stvoriti pravu, istinsku ličnost koja se svojim vrednostima uzdiže nad masama.

S druge strane, nimalo slučajno, sa sve većom dominacijom specijalista i stručnjaka, dolazi do razduhovljenja života, propadanja sveta obrazovanosti, njegovog prelaska u poznu formu ne-obrazovanosti te tako varvarstvo postaje unutrašnja osnova omasovljenja državnog aparata⁶.

U takvoj situaciji društveni prestiž ne počiva čak ni na prednostima koje bi moglo dati specijalno obrazovanje, a koje je danas dominantno, te je stoga varvarstvo naša opšta sudbina. Varvarstvo je izraz krize moderniteta i krize moderne kulture⁷.

Odnos spram duhovnog jeste i ostaje zauvek odlučujući način u potrazi pravog puta ka obrazovanju, pa pitanje koje ostaje otvoreno i dalje

---

⁶ Fink, E., *Op. cit.*, S. 138.

⁷ Ne treba stoga da nas čudi što je vekovna stabilnost Kineskog carstva velikim delom počivala na literarnom obrazovanju književnika i mandarina koje je bilo osnov društvenog statusa i napredovanja u društvenoj hijerarhiji u daleko većoj meri no što je to ikad bio slučaj u humanističkoh Evropi ili u naše vreme.

jeste: da li se obrazovanje sadrži samo u posedovanju znanja, ili je ono nešto mnogo više: duhovni način života?

Možda oba pomenuta momenta vode obrazovanju kulturnog čoveka, odnosno čoveka kulture, ali na tom putu u naše vreme, od druge polovine XIX stoleća isprečio se, kao što sam već rekao, tehničar-specijalista, pragmatičar koji priznaje za merilo smisla i života samo svoj uspeh. Znanje više ne postoji radi samoga znanja kao najviše vrednosti koja je sebi svrha, već je u funkciji korisnosti.

Posve je očigledno i to je posledica logičnog ljudskog razvoja što se, iz slobode, koja je po prvi put sinula u doba velikih Grka kada je formiran ideal *paideie*, i svakog daljeg pokušaja ostvarenja humanizma, došlo ponovo u stanje modernog varvarstva koje upravo odlikuje već istaknuta vladavina specijalista.

Mnogi su spremni da hvale prednosti specijalizacije, no činjenica je da specijalizacija pogoršava stanje nauke, jer je svodi na pasivno posmatranje i čistu primenu.

Sa čovekom specijalistom nastupa vreme kraja humanizma; ljudski život više ne pripada čoveku, jer on ne egzistira više sa svešću o slobodi, već sa uverenjem o pripadnosti masi drugih kao što je on. Čini se da od pomasovljenja većine ljudi i njihovog bekstva od obrazovanja, od gubitka svake volje za obrazovanjem, postoji nešto što još u većoj meri može da nas obespekuje, a što je E. Fink video u *nihilizmu stvaralačke elite*. Duh tehnicizma (ne tehnike) koji vlada modernim pozitivnim naukama preformulisao je prirodu samih znanja i ciljeva ka kojima bi ona ljude usmeravala, te tu više zapravo nema duha, pa ni duhovne elite koja se utopila u sumračnu svakodnevicu.

Epilog

Za stare Grke obrazovanje beše životna nužnost, jedino sredstvo kojim su se mogli suprotstaviti haosu i tajnovitim moćima njima nepokorive prirode; za ljude na kraju epohe srednjega veka antički ideal postao je način suprotstavljanja krizi hrišćanstva i posustaloj sholastici koja je sve manje pred sobom videla probleme čoveka. Zato je humanistički projekat u doba Renesanse sadržao u sebi obnovu antičkog ideala – pokušaja obnove nove mogućnosti ljudskoga bića, koji su nekad nastojali ostvariti Grci, a s namerom da se realizuje sloboda kroz suprotstavljanje prirodi.

Nedovoljnost življenja u senci Boga dovela je do okretanja čoveku, do brige za njega koja je svoj uzor videla u antičkoj slici čoveka, ali treba reći da je reč prvenstveno o rimskoj antici, budući da prvi humanisti čitaju, pišu, stvaraju na latinskom jeziku. Tako su italijanski humanisti obnovu antike

videli u obnovi rimskog duhovnog nasleđa koje je bilo samo dobra interpretacija (koliko je to moguće) onog što su nekoliko vekova ranije ostvarili stari Grci. Na kraju krajeva, pokazalo se ono što su kasnije mnogi konstatovali: ideje antike mogle su biti ponovljene ali ne i nadvladane.

Uvrezilo se uverenje da ideja obrazovanja svoje poreklo ima u ideji obrazovanja u antici, u ideji obrazovanja kod italijanskih humanista i potom, u novo doba, kod nemačkih neohumanista (Gete, Šiler, Šlajermaher V. fon Humbolt). Reč je o tri projekta kojima se pokušalo da se ostvari i potvrdi čovek u pravom značenju te reči, na putu ka najvišim ciljevima koje kao ostvarive može sebi zadati.

U ta tri pokušaja ono što je najbitnije, jeste unutrašnja osnova na kojoj počiva sama mogućnost obrazovanja. Nju vidimo u sva tri pomenuta slučaja.

Kako stvari stoje danas? Ne možemo se ne oteti utisku da ljudi više nemaju volju za obrazovanjem, za onim što je vrednije i više od zahteva svakodnevice. Ljudi su umorni. Ostali su retki pojedinci.

Na kraju krajeva, kultura, kao i filozofija oduvek je bila privilegija manjine, duhovne elite. Ako su običnim atinjanima oni koji su se bavili filozofijom bili čudni sa tim tim njihovima sporovima, životnim stavovima i ponašanjem, uprkos znanju koje su posedovali i mudrošću u donošenju odluka, danas su oni običnom svetu još čudniji, bez ugleda, bez autoriteta. Filozofi spadaju u retke ljude koji razumeju stvari ali ne mogu ništa i učiniti da bi ono što jeste bilo drugačije no što jeste. Sve dosadašnje izmene sveta od vremena Platona do danas ostale su bezuspešne, a sve reforme u obrazovanju vodile su u svakom novom pokušaju sniženju standarda u obrazovanju.

Da bi se danas stupilo na put obrazovanja i obrazovanosti, moguće je, pod pretpostavkom preosmišljanja cilja čovekovog života kao posebne jedinice, pošto jedino obrazovanje omogućuje puno ostvarenje čoveka kao ljudskog bića; tek obrazovani čovek jeste u punom smislu te reči čovek.

Ali, kakav je to cilj koji se može nalaziti pred savremenim iskreno mislećim čovekom? Obrazovanim čoveka čine opšta, univerzalna znanja, i obrazovanje počiva na saznajnim pretpostavkama, nikako ne na onim specijalnim znanjima koja čoveka mogu učiniti izvrsnim, uvaženim, dobro plaćenim zanatlijom i koja ga vode na put neposredne, praktične koristi.

Koji su putevi danas pred nama otvoreni kad znanje više nije odlučujuće za dobijanje mesta u društvenoj hijerarhiji? Ne vidim ni puteljak koji bi bio makar nagoveštaj „iskoraka“ iz ravni svakodnevice i koji bi vodio slobodi duha, životu u svetlu najvišeg dobra. Prema slobodnim ljudima, prema onima koji nestandardno misle, najmanje su skloni današnji

totalitarni sistemi koji obezbeđenje svog opstanka nalaze samo u sjevlasti tehnike i njenih metoda, iako tehnika (kao što nas je Hajdeger tome poučio) nije ništa tehničko.

Ako i živimo u senci sećanja na veliko vreme grčke obrazovanosti, kao i na vreme neohumanizma Getea i Humbolta, ne može se živeti većito pozivanjem samo na sećanja; mi se s našim problemima moramo izboriti sami na način kako umemo i koji nam omogućuju naše duhovne moći u kojima nam svest o znanju što počiva u sebi otvara nove ciljeve ka kojima moramo ići uprkos struji koja nas nosi u meonalnost.